

J I Ř Í K R Y S T Ý N E K

BOJ ZA OSVOBOZENÍ BALKÁNSKÝCH SLOVANŮ
V BULHARSKÉ LITERATUŘE 19. STOLETÍ

Jedním z významných charakteristických rysů bulharské literatury v podstatné části 19. století je idea národně osvobozenackého boje. Bývá spojena s projevy solidarity s ostatními porobenými balkánskými národy, zvláště slovanskými, s vírou v ruskou pomoc a prostupuje bulharskou literární tvorbou až do 80. let 19. století.

Tematika národně osvobozenackého boje se objevuje ovšem i v literaturách jiných porobených národů, ale málokde s takovou naléhavostí, s takovou citovou hloubkou, opravdovostí a silou prožitku a také málokde je spojena s přímou bojovou činností nebo aktivní účastí v národně osvobozeneckém hnutí jako právě v Bulharsku. Je zde řada spisovatelů, u nichž jejich literární tvorba je jenou na okraji jejich bojové a organizační činnosti. Téměř všichni jsou pronásledováni, vězněni a odsuzováni k těžkým trestům, často nuceni hledat útočiště za hranicemi své vlasti. Mezi bulharskými spisovateli prvních tří čtvrtin 19. století není ani jediný, který by strávil klidný život v pokojném rodinném ovzduší a zátíší, osudy všech jsou poznamenány tureckými persekcemi a násilnostmi, pokud nebyli postiženi oni sami, zasáhle to jejich rodiny a příbuzné. Odtud také v bulharské literatuře ona intenzita a naléhavost ideje národně osvobozenackého boje. Žádná jiná evropská literatura neutrpěla tolik národní nevolnosti jako literatura bulharská. V době, kdy většina evropských literatur

prožívá období rozmachu za humanismu, renesance a baroka /do konce i na samém Balkáně např. literatura charvátská/, je v Bulharsku téměř úplná literární prázdnota, s jakou se v takovém rozsahu nesetkáváme v žádné jiné literatuře evropské. Uvědomíme-li si hloubku kulturního úpadku, který v Bulharskú zavinila turecká okupace, pochopíme intenzitu bulharské touhy po svobodě, která zpravidla nebyla omezena jenom zájmy úzce bulharskými, většinou byla zaměřena šíře, celobalkánsky, neboť Bulhaři viděli přirozené spojence ve všech porobených národech balkánských, někdy - jako např. u Christo Boteva - dostává dokonce charakter univerzální, všelidský, je chápána jako touha po odstranění útlaku a poroby vůbec a po vytvoření podmínek svobodného rozvoje pro všechny národy i každého jednotlivce.

Idea národně osvobozenického hnutí sahá svými kořeny až k počátkům novobulharské literatury v 18. století. Patos národně osvobozenického boje zaznívá už u Paisije Chilendarského v jeho evokaci slavné minulosti i v jeho horoucím vlastenectví a poznamenává téměř celou literaturu bulharského národního obrození, v níž se objevuje v rozmanitých formách, od přímých výzev až po pouhý spodní tón.

Tak již mladší Paisijův vrstevník Sofronij Vračanski posílá v době rusko-turecké války v letech 1806-1812 petici ruskému císaři, aby osvobodil Bulharsko. Udržuje kontakty s ruským velitelstvím na Balkáně a koncipuje Provolání k bulharskému lidu, v něm vyzývá Bulhary, aby vítali ruské vojáky jako bratry a pomáhali jim na pochodů proti Turkům. Vračanski byl jedním z prvních propagátorů bulharsko-ruského přátelství a byl pevně přesvědčen o osvoboditelském poslání ruského národa.

Nová bulharská poezie dostává po prvních počátcích, které mají charakter převážně vlastenecký nebo jsou psány v duchu lidové slovesnosti, v období okolo krymské války charakter výrazně revoluční především v díle Georgi Rakovského a Dobri Čintulova. Tehdy začíná období největšího rozmachu národně osvobozené tematiky v bulharské literatuře. Krymská válka oživila v Bulharsku nádej na osvobození, posílila revoluční náladu v lidových masách a vytvořila příznivé podmínky pro široce založené lidové povstání. Literatura zde měla významnou úlohu. Málokdy se setkáváme s tak těsným sepětím literatury se životem jako v Bulharsku v 50. až 70. letech 19. století. Spisovatelé sami jsou iniciátory, organizátory a aktivními účastníky národně osvobozené boje. Prvním z nich byl právě Georgi Rakovskí. Po neúspěšných selských povstáních, bojích hajduků a čet hlásal nutnost jednotně organizovaného masového lidového povstání. Již v Braile se podílel na činnosti revoluční organizace Ěků a Bulharů. Byl proto rumunskou vládou odsouzen k smrti, podařilo se mu však uprchnout do Francie. Po návratu do bulharského Kotelu je spolu se svým otcem obviněn z protistátního spiknutí a odsouzen k dlouholetému žaláři. Při vypuknutí krymské války založil tzv. "tajnou společnost", která měla usnadnit vstup ruských vojáků do Bulharska. Za to byl znovu odsouzen na smrt, avšak i tentokrát se zachránil útekem a zemřel pak až po dalších 14 letech, které strávil v horečné činnosti v Rakousku, Srbsku, Rusku a Rumunsku, na tuberkulózu plic v pouhých 46 letech, nedočkav se osvobození své vlasti.

V bulharské literatuře je Rakovskí zapsán hlavně jako autor revoluční básně Horákův pouťník /1857/, která měla na současníky pronikavý vliv. Základní myšlenkou je nutnost ozbrojeného povstá-

ní proti tureckému jhu. Realisticky je tu zobrazen život Bulharů pod tureckou nadvládou a s revolučním romantismem je vyjádřena pevná víra v osvobození. Po stránce umělecké má však básně vážné nedostatky, takže v celkovém hodnocení se Rakovski jeví daleko významnější jako revoluční veřejně politický pracovník než jako básník.

U jeho o rok mladšího vrstevníka Dobriho Čintulova je tomu naopak. Také Čintulov je vystaven persekuci ze strany tureckých úřadů pro svou revoluční poezii, neměl však dostatek odolnosti a bojovnosti a stranil se později aktivní veřejné činnosti. V čem však zůstal pozadu za Rakovskim ve veřejně politické činnosti, to nahradil bojovností a uměleckou hodnotou svých revolučních básní. Jeho písně jsou plamennou výzvou k ozbrojenému boji za osvobození. Odráží se v nich spontánní vlna revolučního nadšení, která zaplavila Bulharsko v 50. letech minulého století. Čintulov je prvním významným novobulharským básníkem.

V období těsně před osvobozením se bulharská literatura rozvíjí ve dvou hlavních směrech: revolučním, který má své hlavní středisko v Bukurešti; umírněným, který se soustřeďoval v Cařihradě. Revoluční směr, k němuž patřili vedle Rakovského a Čintulova Karavelov a Botev, kladl na první místo boj za politickou nezávislost. Umírnění, v jejichž čele stál Slavejkov, usilují především o vybojování nezávislosti církevní a zvýšení vzdělání. Avšak i tito umírnění, kteří hlásali evoluci místo revoluce, byli pronásledováni. Slavejkov sám byl několikrát zbaven místa a sedmatřicetkrát vězněn. Konzervativní, reakční částí buržoazie byl Slavejkov někdy nenávistně označován za "revolucionáře". Ve skutečnosti však revolucionářem nikdy nebyl. Hlavní

úkol doby viděl v osvětlové, nikoli v revoluční činnosti. Často si uvědomoval, že není v kontaktu s lidovými masami, že líčí za ním nejde, ale nedovedl rozpoznat pravou příčinnu toho.

Po smrti Rakovského /1867/ se vůdcem pokrokové bulharské emigrace stává Vasil Levski, k němuž se r.1869 v Bukurešti připojuje Ljuben Karavelov, od r.1870 předseda Bulharského ústředního revolučního komitétu, v němž později pracuje i Christo Botev. Ljuben Karavelov byl již za pobytu v Rusku, kde strávil 10 let, pod silným vlivem revolučních demokratů a carskou policií je podezříván z revoluční činnosti. V Bělehradě navazuje styky s radikální srbskou mládeží. V Novém Sadě je zatčen a vězněn v Budapešti. Karavelov je nejprve významný politický pracovník a žurnalista, přední bulharský revoluční demokrat, ale především velký kritický realista, který na základech, položených Vasilem Drumevem, vytvořil původní bulharskou beletrii. Výrazný obraz porobeného Bulharska po válce krymské i jeho odboje proti tureckému panství podal zejména v povídkách, které vznikly za jeho pobytu v Rusku /Turski paša, Neda, Dončo a Vojvoda/.

Přímo ztělesněním národně osvobozenického boje se celým svým životem, dílem a hrdinnou smrtí stal Christo Botev. Jeho činnost je těsně spjata s nejpokrokovějšími vrstvami tehdejší bulharské společnosti. Již v Oděse, kde studoval, navazoval styky s polskými emigranty-revolucionáři a sledoval ruský revolučně demokratický tisk. Zde byly položeny základy jeho revoluční ideologie i činnosti. Jako učitel v rodném Kaloferu šířil mezi mládeží revoluční myšlenky a učil ji též zacházet se zbraněmi. Pro smělou řeč v den svátku Cyrila a Metoděje musel však Kalofer opustit a žil pak v emigraci v Rumunsku. Za velmi

těžkých podmínek pracuje neúnavně jako publicista a účastní se příprav k celonárodnímu povstání. Po vypuknutí tzv. Dubnového povstání r. 1876 se přepravil v čele povstalecké čety přes Dunaj, avšak již 19. května 1876 byl na vrchu Vola zasažen tureckou kulkou a skončil předčasně svůj nadějný život vysoce talentovaného básníka v necelých 28 letech. Básnické dílo Christo Boteva je svým rozsahem velmi skrovné, obsahuje celkem asi 20 básní písňového charakteru, avšak bezprostředností prožitku a silou prudce vzrušeného básnického projevu překonává daleko všechno to, co do té doby bylo v bulharské poezii vytvořeno. Ústředním tématem těchto básní je žhavá touha po svobodě, v níž básník vidí základní podmínku plného a šťastného lidského života. V některých básních je Botev přímo už předchůdcem proletářské poezie.

Umělecky nejhodnotnějším zobrazením boje za osvobození jsou vedle Botevovy lyriky díla národního klasika Ivana Vazova. Vazov sám, i když ideově často stál na jiných pozicích než Botev, u jehož otce v mládí pracoval jako učitelský pomocník, se rovněž podílel na protitureckém boji a byl těžce postižen tureckými represáliemi. V letech 1874-1876 se v rodném Sopotu účastní revolučního hnutí a příprav k povstání. Po nezdařeném povstání byl nucen uprchnout do Rumunska, Sopot byl Turky pobořen, Vazovův otec zabit a matka odvečena do kláštera v Rhodopech. Do Bulharska se Vazov vrátil teprve s ruskými osvoboditeli.

Ve Vazovově lyrice se boj za svobodu národa projevil nejvýrazněji v druhé básnické sbírce Bulharské žaly /1877/, kde je bulharský lid přímo nabádán, aby svrhl tíživé jho. Básník truchlí nad porážkou Dubnového povstání a odmítá výtky Srbů, kteří vinili Bulhary za svého nezdaru ve válce s Turky r. 1876. Je zde i

nádherná báseň, věnovaná osudné Botevově výpravě do Bulharska v květnu 1876. Nadšenou oslavou osvobození je sbírka Vysvobození /1878/, kde se objevuje již myšlenka slovanské vzájemnosti, která je častým motivem i v mnoha pozdějších Vazovových básních. V cyklu Epopej zapomenutých oslavil v mistrných básnických portrétech vedle velkých postav bulharských buditelů také hrdiny národně osvobozeneckého boje Rakovského, Levského a Benkovského.

Ve Vazovově próze je národně osvobozenecké hnutí zachyceno zejména v rozsáhlé povídce Nemilí-nedraží /1883/ a v románě Pod jařmem /1889-90/. Nemilí-nedraží je realistický obraz života bulharských emigrantů v Rumunsku, jak jej Vazov poznal za svého pobytu v Braile. Revoluční a vlastenecké nadšení těchto tzv. chašů dává za vzor příštím generacím. Román Pod jařmem je vrcholem Vazovy tvorby. Autorovým záměrem bylo, jak sám prohlásil, "zachytit život Bulharů v posledních dnech otroctví a revolučního ducha v údobí Dubnového povstání". To se mu také plně podařilo a vytvořil nejlepší románové dílo bulharské literatury 19. století, které se stalo trvalou součástí literatury světové. Zejména pohnutá doba těsně před osvobozením je v románě zobrazena s uměleckým mistrovstvím do té doby v bulharské literatuře nevídaným.

Botevem a Vazovem vrcholí národně osvobozenecká tematika v bulharské literatuře. Současně však Vazovo momentální dílo je jejím posledním umělecky závažným zpracováním. Ocitáme se zde u zajímavého, do jisté míry překvapujícího faktu. Tematika národně osvobozeneckého boje mizí z bulharské literatury poměrně brzy po osvobození Bulharska ruskými vojsky v r. 1878. Z dějin jiných národních literatur víme, že velké dějinné události zpravidla dlou-

ho doznívají v literatuře, po celá desetiletí a někdy i déle se spisovatelé vracejí k významným událostem národních dějin a stvrzují je literárně z různých aspektů vždy znova a znova /z našeho století uvádím např. stále živý zájem spisovatelů o problematiku Slovenského národního povstání/. V bulharské literatuře však již v 90. letech 19. století tematika národní osvobozenéckého boje ustupuje zcela do pozadí a na její místo nastupuje problematika nových společenských vztahů v osvobozeném Bulharsku, zejména ožehavá sociální problematika bulharského venkova na sklonku 19. století, a vedle toho pronikají do Bulharska i modernistické literární směry.

Jistou výjimkou je zde pouze dvoudílný román Antona Strašimirova *Otroci*, věnovaný ještě v letech 1929-1930 makedonskému osvoboditelskému boji, s jehož představiteli Goce Delčevem a Janem Sandanským se Strašimirov abližil v Sofii.

Vazovovo dílo samo odráží výrazně tuto změněnou situaci. Setkáme se v něm s nezastřenými projevy zklamání z neuspokojivého vývoje bulharských poměrů po osvobození, a to jak v lyrice /např. ve sbírce *Pole a hory*/, tak v próze /např. v románu *Nová země*/. Vazov ovšem nechápal pravou třídní podstatu celé řady negativních jevů v bulharské společnosti po znovunabytí samostatnosti a nápravu hledal - stejně jako někteří jiní bulharští spisovatelé té doby, např. Todor Vlažkov - v návratu k patriarchálnímu způsobu života.

Současně však již v 80. a 90. letech klade Dimitar Blagoev základy k organizovanému dělnickému hnutí a Dimitar Poljanov se na přelomu 19. a 20. století stává průkopníkem bulharské proletářské poezie. Těžiště literárních zájmů se od tematiky národní

osvobozencké definitivně překlání k problematice osvobození sociálního, která pak převládá jasně i ve století dvacátém.

Die Idee des Kampfes für nationale Freiheit und politische Unabhängigkeit gehört zu den wichtigsten charakteristischen Merkmalen der neuen bulgarischen Literatur bis in die 80er Jahre des 19. Jahrhunderts. Sie kommt in verschiedenen Formen und in verschiedenen literarischen Gattungen vor und ist meist mit aktiver politischer Tätigkeit der Schriftsteller verbunden. Bei einigen Schriftstellern, z.B. bei Rakovski und Botev, entsteht ihr literarisches Schaffen nur am Rande ihrer intensiven revolutionären Tätigkeit. Die Thematik der Freiheitskämpfe erreicht ihren Höhepunkt im literarischen Werk Christo Botevs und Ivan Vazovs. Schon am Anfang der 90er Jahre verschwindet jedoch die Thematik der Freiheitskämpfe fast restlos aus der bulgarischen Literatur und wird durch die Problematik der neuen gesellschaftlichen Verhältnisse, vor allem durch die soziale Problematik des bulgarischen Landes und weiter durch die entstehende proletarische Poesie sowie durch modernistische literarische Richtungen verdrängt. Zum raschen und gewissermaßen überraschenden Verschwinden der Thematik der Freiheitskämpfe aus der bulgarischen Literatur schon gegen Ende des 19. Jahrhunderts trägt auch die Enttäuschung aus der Entwicklung der innenpolitischen Verhältnisse Bulgariens nach der Befreiung bei.